

שׁוֹשְׁנִים מַחְבְּרוֹן

סיפור חייה של
שושנה אלמאן

© כל הזכויות שמורות למחברת שושנה אלטמן ולבני משפחתה.

שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחברת, בני משפחתה או מ"חיים בספר".

שנת הוצאה: 2015

עימוד ועיצוב גרפי:
רעות פרנקל טולדו - "שושלת"
עיצוב אלבומים / ספרים, שיפוץ תמונות,
הכנות סרטי זיכרון, מצגות ועוד

שושלת

סטודיו לשימור זיכרונות

www.shoshelet.com

info@shoshelet.com

052-3353214

ניהול הפקה, עריכה ותוכן:
אירה כהן - "חיים בספר"
כתיבת ביוגרפיות ותיעוד סיפורי חיים
עריכת ספרי הנצחה וזיכרון

www.besefer.co.il

iracohen68@gmail.com

050-6968481

תוכן עניינים

5	הקדמה
7	פרק א' – שורשי משפחתי
17	פרק ב' – מליטא ומפולין לארץ ישראל – סיפור הורי
25	פרק ג' – הטבח בחברון • 1929
37	פרק ד' – בביתה של אמא חיה • 1929-1934
47	פרק ה' – דף חדש אצל סבא וסבתא • 1934
57	פרק ו' – אירועים ואנשים חשובים בחיי
77	פרק ז' – לקראת מדינה • 1943-1948
87	פרק ח' – יוסי נכנס לחיי • 1950
97	פרק ט' – סיפור משפחתו של יוסי והישרדותו
105	פרק י' – המשפחה שהקמנו
145	פרק י"א – אחי ברוך
153	פרק י"ב – דורות ההמשך
165	ולסיום

תודות

תודה מקרב לב לבנותיי היקרות ולחתניי המסורים.

לטובי, על היוזמה לכתיבת הספר,
ולתמייר, על מתנתו המרגשת, מה שאיפשר מימוש החלום.

לנחמי וטובי, עמוס ותמייר, על התמיכה, העידוד וההליכה לצידו לאורך
כל הדרך, מה שנתן לי את הכח להעלות על הדף את סיפור חיי.

לעורכת, אירה כהן היקרה, שבמקצועיות, ברגישות ובסבלנות רבה,
העלתה את הסיפור על הכתב ואיפשרה להוציא לאור ספר יקר זה
עבורי ועבור בני משפחתי.

הקדמה

נולדתי בחברון בתאריך 27 ביוני, 1929 למשפחה צעירה ומאושרת. הוריי, שלמה ונחמה אונגר, היו כבר הורים לברוך, אז בן שנתיים. אף אחד לא שיער בנפשו ששבעה שבועות אחרי הולדתי, אקלע לטרגדיה גדולה ועצומה שתשנה את חיי לעד.

ה-24 באוגוסט 1929 ("ח באב תרפ"ט) היה יום מכונן בחיי היישוב היהודי בארץ ישראל. באותה שבת בוצע טבח על-ידי ערבים מוסלמים, תושבי העיר חברון והסביבה, ביהודי העיר. בין הנרצחים היו גם הוריי. זה החל גם סיפור חיי.

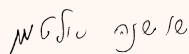
ברוך אחי, ואני, נותרנו יתומים. ללא ספק זו הייתה נקודה כאובה ומורכבת להתחיל ממנה את החיים. היינו רכים באותה עת, ברוך בן שנתיים ואני תינוקת פעוטה בת פחות מחודשיים. למרבה המזל, למרות האסון הגדול ועל אף הקשיים הכרוכים במציאות שנוצרה, נעטפנו שנינו בהמון חום ודאגה ומעל הכל – באהבה אינסופית מכל המשפחה הקרובה אשר עזרה לנו להתגבר בהמשך דרכנו על החלל העצום שנפער בחיינו.

בשנים הראשונות זכינו לגדול ולהתחנך אצל אימא חיה, האומנת האוהבת והמסורה. אחר-כך היו אלה סבא וסבתא שקיבלו באהבה ובמסירות אינסופית, את ההשגחה עלינו, כמו גם דודה ציפורה אשר פרשה עלינו את כנפיה והייתה לאחת הדמויות המשמעותיות בחיי עד יום מותה. לצד אנשים יקרים אלה, שאנו היינו חלק משמעותי מעולמם, זכינו לאהבה והשגחה מקרובי משפחה, דודים ודודות, אשר היו לנו כאחים ואחיות בוגרים, ומעוד אנשים טובים בדרך שהיו שם בשבילנו לעבור את הצמתים המשמעותיים בחיינו, לתמוך, ללחוש מילה טובה באוזנינו, להניח יד על כתפיו ולהוביל אותנו בבטחה במסע חיינו.

בזכות האהבה והדאגה בהם נעטפנו, ברוך ואנוכי, הצלחנו לחיות חיים מלאי סיפוק ומשמעות, חיים שעל אף היעדרותם החשובה של זוג הורים, לא חשנו מעולם במחסור כלכלי או רגשי. גדלנו להיות אנשים בריאים, מאושרים, אוהבים ונאהבים, וזכינו להקים משפחות לתפארת.

למען דורות ההמשך במשפחתי ובמשפחתו של ברוך אחי – הנכדים והנינים, למען בני המשפחה המורחבת, לכל אלו שנגעו בחיי אם בחיבוק גדול ואם בנגיעה רכה, ובמיוחד למען שתי בנותינו, נחמי וטובי ובעליהן, עמוס ותמיר, אשר דרבנו אותי לכתיבת ספר זה – אני פותחת צוהר לא רק לסיפורי, אשר ברובו ידוע, אלא לעולמי הפנימי, לקשת הרגשות שעברו בי מילדותי לבגרותי, לסיפור אהבתנו – שלי ושל יוסי אלטמן, בעלי, ז"ל, ולמורשת משפחתי.

ואתכם, יקירי ואהובי – אני מזמינה לצלול עמי לעולם אשר הקו המחבר בין עברו לעתידו הינו שביל חיי.

שלכם,
אמא וסבתא
שושנה אלטמן

מכל פרחי מור בגן

מילים: שאול טשרניחובסקי
לחן: גיל אלדמע

מכל פרחי מור בגן
נפשי לשובנה,
ומני כל עלמות חן
אהבתיך, שובנה,

יום ויום בהבקע אור
אצא לי הגנה,
מכל פרחי מלאי טל
שושן לשובנה.

פרק א'
שורשי משפחתי

בית אבי - משפחת אונגר

אבי, שלמה אונגר, נולד בשנת 1903 בפולין בחבל גליציה שנחשבה כמרכז חשוב לתנועת ההשכלה. הוא גדל בעיירה ושמה ז'גורש, במחוז סאנוק שבדרום פולין.

סבי מצד אבא נקרא אברהם אונגר, וסבתי, רחל אונגר. משפחת אונגר נמנתה על מעמד הביניים המבוסס וביתם היה אמיד. סבא אברהם היה בעלים של בית חרושת למסגרות ומכונות קטנות, וגם קבלן מקומי לאחזקת ציוד תחנת הרכבת במקום מגוריו. אבי, שלמה, שהיה אמור להיות ממשיך דרכו, למד מסגרות ב'פולי-טכניקום'. התכנית הייתה שהוא בסופו של דבר ימשיך וינהל את המפעל של סבא, אך בתקופת הלימודים הפכה הציונות ל"חיידק" בראשו של אבי, והרעיון לא הרפה ממנו עד שהוא מימש את חלומו ועלה ארצה.

המשפחה הייתה מלוכדת, אוהבת ומסורה לילדיה, וכמו ברוב המשפחות היהודיות, שמרו על מסורת ישראל והקפידו על קיום המצוות. לצד אורח חיים יהודי אדוק הם קיימו חיי עמל, בחוץ דיברו פולנית ובבית אידיש.

סבא אברהם וסבתא רחל אונגר

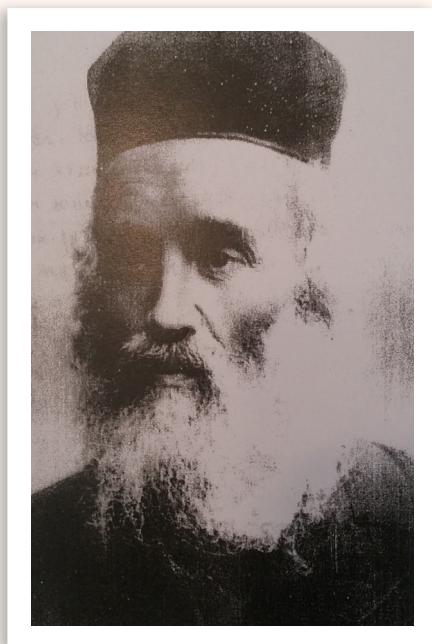
אבי שלמה אונגר בפולין לפני עלייתו ארצה

שישה אחים ואחיות היו לאבי שלמה: יפה, לאה, ברכה-ברוניה, ברוך, נפתלי ושושנה. יפה נפטרה בגיל מאוד צעיר, כבת 12 או 13. היא נפלה תוך כדי משחק בחצר בית הספר ומתה בו במקום. לאה עלתה לארץ אחרי הפרעות בחברון. ברכה-ברוניה נישאה ועברה לחיות בארה"ב. ברוך, שלימים היה לרופא שיניים מצליח, חזר מהגטו עם תום מלחמת העולם השנייה לעיר הולדתו, התאהב ברופאת שיניים פולניה נוצריה, התחתן עמה ונולדו לו בן ובת. נפתלי ושושנה – שניהם נספו בשואה.

סבי, אברהם אונגר, שרד את מלחמת העולם השנייה. בזמן המלחמה הוא וסבתי נמלטו ברכבת לכיוון רוסיה. במהלך הנסיעה הזוועתית ברכבת העמוסה בפליטים שנצמדו זה לזה כמו סרדינים, ובתוך המהומה הגדולה שליוותה את בריחתם, נעלמה סבתי רחל מעיני סבי אברהם. כך למרבה הכאב, ניתק הקשר ביניהם ואף על פי שבני המשפחה ניסו לברר מה עלה בגורלה, סופה נותר עד היום בגדר תעלומה. סבי הגיע לבדו לרוסיה ובדרך לא דרך נשאר בחיים. לאחר שהסתיימה המלחמה הוא הצליח ליצור קשר עם בתו ברכה ובעלה, ג'ו גריפקין, שגרו באמריקה. בתום שנות המלחמה הקשה כבר היה סבי אדם מבוגר, עייף וחולה בסוכרת. חתנו, ג'ו גריפקין, נסע לרוסיה והביא אותו אליהם לאמריקה שם הוא חי עד יום מותו. קרוב לודאי שנשא בלבו זיכרונות וצלקות מהאירועים הקשים שחווה. דודה לאה, בתו, נסעה לארצות הברית ונפגשה עמו וכשחזרה סיפרה לנו שסבא היה איש נחמד מאוד. גם דודתי אסתר, אחות אמי, ובעלה יוסף, נפגשו איתו ביום חתונתי וסיפרו שהוא היה אדם נעים וחביב.

בית אמי - משפחת סרואעלאוו

סבא רבא ש'י ישראל סרואעלאוו

משפחת סרואעלאוו התגוררה בוילנה, בירת ליטא. בביתם דיברו מעט פולנית ובעיקר אידיש. זו הייתה משפחה בת שמונה ילדים, אשר השפע הרוחני היה קניינה הגדול, בזכות סבי שעליו ארחיב ולא מעט בהמשך סיפורי.

סבתא מצד אמי נקראה כרמלה (עֵטָא-קֵיילֶע בשמה האידישאי). היא נולדה בעיירה קטנה ליד וילנה, בתם של שרה ואברהם קלצ'קו, אחות לחנה, ינטה, זינה, ישעיהו ושמואל.

סבא יחיאל סרואעלאוו (שעבֶּרַת בישראל את השם לישראלי) נולד בשנת 1879 בעיירה זוסלה (Zosla), ליד וילנה, ומאוחר יותר עבר לוילנה.

להוריו של סבא יחיאל, ישראל ופרידה סרואעלאוו, נולדו שישה ילדים: סבי יחיאל, הבנים- רבינוביץ ופוטקשניק, והבנות- ציפורה (פייגל), רחל-מרים, ופסיה שהיגרה לאמריקה. (שם המשפחה סרואעלאוו היה השם המקורי של המשפחה, אולם, באותה תקופה הצבא הפולני נמנע מגיוס בנים יחידים ולכן במשפחות יהודיות רבות שינו את שם המשפחה על מנת שהפולנים יטעו ויסברו שמדובר בבן יחיד בכל משפחה. שמות המשפחה רבינוביץ ופוטקשניק ניתנו לאחים על מנת לחמוק מגיוס לצבא הפולני).

לילנה הגיע סבא כתלמיד צמא דעת ששאף להרחיב את אופקיו, צימאון זה לידע ליווה אותו כל חייו. בילנה היה סבי רב ומחנך בבתי-הספר "מוריה" ו"עזרא", ובשנת 1902 הוא ייסד את אגודת "תפארת בחורים", תנועה שחרתה על דגלה את החינוך לבחורים שעובדים ביום ולומדים בלילה. בעקבות האגודה הזו נוסדו בליטא אגודות דומות. סבי, מחלוצי הציונות הדתית שהתעוררה במזרח אירופה, היה בעל לשון חדה וחרוף שכל, והרבה לנאום בבתי כנסת למען רעיונות הציונות והקרן הקיימת. בשנת 1902 סבא יחיאל השתתף בהקמת מרכז "המזרחי" בילנה, יחד עם עוד שנים-עשר מרבני העיר. בשנת 1921 חווה סבי אירוע אנטישמי חריף כאשר הותקף על ידי נערים פולנים שהחלו להכותו ולמרוט את זקנו ובקושי רב ניצל מידיהם.

"עיר של מסורת היא וילנה. ויש בה אותיות של מסורת, והיא ראשית כל מסורת של תורה, של לימוד תורה והוקרת תורה. לא רק קירות בתי המדרש שבה ספוגים עמלה של תורה וזיעה של תורה. מדורות - כל בני וילנה חדורים רוחה של תורה... וחכמה היא בכלל תורה, והשכלה בכלל חכמה, וגם ביקורת של השכלה, ביקורת של חכמים, אשר דבריהם בנחת נשמעים".

(בן-ציון דינור, מתוך ירושלים דליטא)

במשך שנים רבות חלמו סבי וסבתי לעלות לישראל, אך מסיבות שאותן אפרט בהמשך, עלייתם התעכבה. לאחר אישור המנדט על ארץ ישראל על-ידי חבר הלאומים, השתתף סבי בישיבה חגיגית של כל המוסדות הציוניים בילנה, נשא בה ברכה ואף פרסם מנשר ברכה שהופץ בעיר. לאחר הטבח

בחרון בו נרצחו הוריי, חלום העלייה הפך לצורך מידי מכיוון שהם רצו לטפל בנו, היתומים, והם פעלו במרץ רב כדי לממש. לפני עלייתו של סבי לארץ נערכה לכבודו תפילה ב"כאר-שול" ("טהרת הקודש") ומאות ליוו אותו בצאתו. חוברת מיוחדת בשם "עלייתך לשלום" הוצאה לאור לכבודו.

בחורף תרצ"ב (1932) סבי ניפגש בוויילנה עם המשורר והסופר הדגול חיים נחמן ביאליק. סבא היה רב מכובד, הוא נהג ללבוש חליפה בהירה בקיץ ואפורה בחורף, ונעזר במקל הליכה. סבי היה ציוני להוט ואלו כנראה היסודות שאמי ספגה בבית. מכאן שבוודאי איש מבני משפחתה לא הופתע כאשר היא החליטה לעלות לארץ ישראל כחלוצה.

כריכת החוברת 'עלייתך לשלום' שהכינו תלמידיו של סבא

דברי ברכה שכתבו תלמידיו של סבא לכבוד 'עלייתך' של בתו לארץ ישראל

שורשי החלוציות במשפחת סבי משתרגים עוד לפני כן, עם עלות אמו, סבתא רבתא פרידה סרואעלאוו, ארצה. כאשר הגיע סבא יחיאל לארץ כבר הייתה טמונה אמו במנוחת עולמים בהר הזיתים. הסבתא פרידה עלתה לארץ עם שתי בנותיה, רחל-מרים וציפורה-פייגל (הלא הן אחיותיו של סבי). ככל הידוע לי רחל-מרים הייתה גרושה ולה ילדה קטנה, שרה-שיינע שמה, ואילו האחות פייגל הייתה נשואה ללייבל, שבילדותי הספקתי להכיר, איש נעים הליכות. הסיבה לעליית הנשים ארצה טמונה ככל הנראה, בעובדה שאבא של סבא שלי, ישראל סרואעלאוו, נפטר והבנות שגדלו על ברכי החזון הציוני, החליטו לעלות לארץ ושכנעו את אמן לבוא עמן. אפשר לומר שהן עשו מעין עלייה חלוצית נשית עוד בתקופת שלטון התורכים.

עם הגעתן לישראל, הנשים התיישבו בירושלים בישוב היהודי הקטן. סבי יחיאל, מחנך ודרשן רב כישרונות, נשאר אפוא בוילנה משום שבאותה תקופה, היה שקוע בלימוד התורה ונחשב לאדם בעל השפעה גדולה בקרב הקהילה היהודית, מורה דגול שעל שולחנו הסבו תלמידים רבים שרוו מחכמתו. במשך שלושים ושתיים שנים נשאר להנהיג את תנועתו, עד לעלייתו ארצה בשנת תרצ"ד (1934).

השידוך בין סבא יחיאל לסבתא כרמלה

סבתא כרמלה לבית קלצ'קו, הייתה מבוגרת בשנתיים מסבא. כשהם נפגשו הוא היה עלם מלומד בן 20 והיא, נערה בת 22. בבית הוריה של סבתי כרמלה שרר עוני רב. מאבק עיקש ויום-יומי התנהל על חימום הבית, לבוש נאות ואוכל מזין לכל בני המשפחה. בגיל צעיר מאוד יצאה סבתי לעבוד בסריגת גרביים במכונה, כדי לסייע בפרנסת הבית ולכן לא זכתה לרכוש השכלה. סבא באותן שנים, כבר היה תלמיד ישיבה מצטיין. אך במהרה סבי וסבתי גילו שלמרות השוני הגדול ביניהם, כמעט מכל הבחינות, האהבה מגשרת על הכל.

כשסבתא כרמלה צעדה ברחוב, לא היה אחד שלא סובב את ראשו כדי להביט בה - שיערה השופע שצבעו כתום עז משך את העיניים וגנב את תשומת הלב. אך אף על פי שהיו לה מחזרים רבים, היא סירבה להינשא וככל שחלפו הימים הוריה דאגו מאוד. במושגי אותם ימים, בהיותה בת 22 נחשבה כבר "זקנה" עבור חתונה והקמת משפחה.

יום אחד, אחת השכנות סיפרה לאמה של סבתא, שתלמיד מלומד וחכם מגיע לעיר. "אמנם הוא בעל גיבנת קלה, שאינה בולטת מאוד לעין, אך מספרים שבחור הגון הוא ושהמוניטין הטוב הולך לפניו" כך תיארה השכנה באוזני אמה של סבתא, ואחר עוד הוסיפה כממתיקת סוד: "וחשוב יותר מכך, הבחור מחפש לעצמו שידוך ראוי..." ובכך זרעה את הזרע. הרעיון של שידוך עם בחור צעיר, משכיל ומצליח, אכן מצא חן מאוד בעיני אמה של סבתא והיא ניסתה לשכנע את בתה לבוא ולשמוע את דרשתו של הבחור הצעיר, יחיאל סרואעלאוו, שאותה נשא בשבת בבית-הכנסת. אך היא, שבדרך לא דרך גילתה

את ה"פגם", הגיבנת, סירבה בכל תוקף ללכת לבית-הכנסת. בתשובה לעקשנות בתה, האם החליטה להזמין את הצעיר לסעודת שבת, אך סבתא נותרה בעקשנותה ולא אוותה לצאת מחדרה ואף לא הצטרפה לסעודת השבת.

פעם אחת, בנעוריי, ברגע של גילוי לב, סבתא סיפרה לי שהיא לא רצתה להכיר את סבא משום שהייתה מאוהבת בבחור אחר, אך בגלל עונייה, הוריו של הבחור לא הסכימו שהוא יישא אותה לאישה, ושלחו אותו הרחק, לאמריקה.

לאחר אותה ארוחת שבת, אמא של סבתא כרמלה כבר הייתה שבויה בקסמו של סבא יחיאל, והתחננה בפני בתה שרק תלך ותאזין לאחת מדרשותיו. מכיוון שהאם לא ויתרה, סבתא כרמלה התרצתה והסכימה ללכת לבית-הכנסת. עוד באותו יום, כשסבתא נכנסה הביתה היא אמרה לאמה: "ובכן אמא, צדקת, ואני מוכנה ומעוניינת להכירו". סבתא סיפרה לי שברגע שסבא יחיאל עלה לשאת דרשה והתחיל לדבר, לבה התרכך. לשונו הצחה, מבטו היוקד, וניצוץ החכמה שבער ממנו, כל אלו משכו את תשומת לבה ובבת אחת כבר לא ראתה שום פגם בהופעתו, ורק הכריזמה שנבעה מהאישיות החזקה והסוחפת, בלטה לעיניה. עוד באותו יום היא ידעה שהיא רוצה בכל מאודה להכיר את הצעיר הזה.

חיי הנישואים של סבא וסבתא עלו יפה מאוד. הם הושתנו על אדיבות, כבוד, תמיכה והשלמה של זו את זה. האהבה ששררה ביניהם באה לידי ביטוי בשלל מחוות קטנות אותן קלטתי בעיניי. סבי למשל, אהב להציץ בעיתון אותו נהג לקרוא בפינת הרכילות העסיסית, שגם זו לא נעדרה מחיי הרוח והתרבות המקומיים, אך מפני שסבתא כרמלה לא ידעה קרוא וכתוב, הוא נהג להקריא עבורה בקול רם את הידיעות, כדי שגם היא תיהנה ממנו. בסבלנות אין קץ תירגם עבורה מילה במילה ואף היה מסביר ומפרש. ייתכן כי בזכות השוני באופיים ובהשכלתם, גאתה אהבתם והצליחה מערכת היחסים ביניהם.

סבא וסבתא יחד עם בני המשפחה האורזבת של סבתא כרמלה

ביתם צפוף לרווחה

לסבא יחיאל וסבתא כרמלה נולדו שמונה ילדים - חמש בנות ושלושה בנים ואלו שמותיהם: ירוחם, ציפורה, נחמה אמי, שפרה, ישראל, אסתר, שולמית ושלמה.

ביתם של סבא וסבתא בוילנה היה עני לא רק משום היותם משפחה ברוכת ילדים, אלא גם מפני שמקצועו כרב ומורה, לא סיפק פרנסה רבה בצדו. אנשי החינוך לא הלכו אחר הכסף אלא אחרי המטרה להפיץ את לימוד התורה ולחזק את דרגתם הרוחנית של תלמידיהם. למרות זאת, סבא וסבתא היו רחבי לב ומכניסי אורחים, ואף גידלו ילדים נוספים מלבד ילדיהם - היו אלה ילדים יהודיים יתומים, שאלמלא נדיבותם וחמלתם של סבי וסבתי, היו נאלצים לחיות בבתי יתומים בתנאים עגומים.

בית סבא וסבתא היה תמיד מלא באנשים וספוג בשמחת חיים. גם דודה זינה, אחותה של סבתא כרמלה, חייתה עמם משום שהייתה האחות הצעירה בבית. מיום שהקימו את משפחתם נעשה ביתם "צפוף לרווחה". ועם כל מנינם הרב של הדיירים - תמיד נמצא מקום בבית לעוד דייר או לעוד אורח.

סבא עודד את ילדיו ללמוד, לרכוש השכלה ולהרחיב דעת בכל תחום שמעניין אותם. גם לבחור במקצוע אקדמי המריץ אותם מתוך הבנה שרק כך יוכלו להתקדם ולהתפתח. מכאן ניתן להבין מדוע דבקו ילדיו בלמידה - דודתי ציפורה התמידה בלימודיה גם בארץ והייתה בוגרת חינוך מיוחד באוניברסיטה העברית בירושלים. דודי ישראל ניגן בכינור בכישרון רב. דודה שפרה למדה בסמינר למורים בוילנה, נתנה שיעורי עזר לתלמידים וניגנה על פסנתר.

משפחת סרואל לאוו התלונה שבולמה ביולנה.
באלמז: סבא יחיאל וסבתא כרמלה.
מימין צופה ציפורה. באלמז: צופ ירוחם.
משמאל אימי נחמה. באלמז: צופה שפרה.
סבא מחזיק את צופה שולמית.
בקדמת התלונה צופה אסתר.
אפניה ישראל. סבתא מחזיקה את שולמה.

פרק ג'
הטבח בחברון
1929

אימה בפתח הדלת

יום שבת. י"ח באב, תרפ"ט. 24 באוגוסט 1929. באותו יום שישי דודה ציפורה הגיעה מירושלים כדי לחגוג ביחד עם המשפחה את יום הולדתה ה-24 של אמי ויום הולדתו השני של אחי ברוך. אני הייתי בת שבעה שבועות.

ביום שישי אבי אמר לאמי שבילילה יגיע שותפו הערבי שעובד עמו, ללון בביתם. הסיבה נבעה מכך שידידו של אבי סיפר לו אודות השמועות המתרוצצות על כך שביום שבת מתכוונים כמה חברי כנופיות ערביות להיכנס לתוך חברון כדי לבצע פוגרום ביהודים.

ברוך בגיל שנתיים

בליל שבת, לאחר הקידוש וסעודת השבת המתוחה, עלו בני הבית על משכבם. אני רק יכולה לתאר שאותן ידיעות גרמו להוריי להיות דרוכים, כנראה שחשו שחברתו של ידידם הערבי, מעניקה להם ביטחון מסוים. אך בשעות המוקדמות של שחר שבת, אבי העיר את אמי ואמר לה שלא נעים לו ושיש לו הרגשה לא טובה שידידו הערבי ישן אצלם. הוא ואמי החליטו שעליהם להעיר את הבחור ולהגיד לו ללכת, וכך עשו. הוריי כבר לא יכלו לחזור לישון באותו בוקר, תחושה רעה עמדה באוויר כאילו הגרוע מכל עומד לקרות.

ואכן הגרוע מכל קרה.

בשעה תשע בבוקר הוריי שמעו צעדי ריצה מהירים וקולות זעקה ובכי עולים מכיוון הרחוב. אבא גרר מיד את רוב הרהיטים שהיו בבית וערם אותם על דלת הכניסה על מנת לחסום את הפתח. רגעים מורטי עצבים עברו על הוריי, אני רק יכולה לשער את גודל הדאגה והפחד מפני הבאות. מן הרחוב המשיכו לעלות קריאות המשחרות לקרב בשפה ערבית, ואלה נמזגו בזעקות איומות של אימה ובכי. בשעה עשר הפורעים קרבו לבית הוריי והחלו להלום על דלת הכניסה לבניין.

אמא הבינה שתוך דקות עלול לקרות אסון, תוך רגעים ספורים היא חשבה היכן המקום הטוב ביותר להסתיר אותי והכניסה אותי לתוך ארגז הכביסה המלוכלכת שהיו לו שני חורי אוורור. דודה ציפורה, בשתיקה רועמת, נשאה את אחי ברוך על ידיה ורצה עמו למטבח, שם הם הסתתרו מאחורי הווילון. וכך הם חיכו וקיוו שעזרה תגיע מהר מצד הבריטים, והתפללו שאלה יקדימו את הערבים, כי בשלב זה

הבינו היטב, שלו ייכנסו לדירה הערבים הסוף יהיה נוראי.

מלמטה המשיכו לעלות קולות שבר. לאחר שהפורעים הערבים פרצו את דלת הכניסה ונכנסו לבניין, הם ניפצו את כל מה שהיה במאפייה שבקומה הראשונה. אחר הכניסו את האופה לתנור ושרפו אותו חיים. מיד אחריו הם הרגו את בנו ומשפחתו ואז התפנו לעלות לקומה השניה, אל ביתנו. הם שעטו למעלה במדרגות בקולות מחרידים. רק דלת מעץ הפרידה בינינו לבינם, ומאחורי הדלת ערימת רהיטים שרעדו ושקשקו עם כל חבטה נוספת שהם הלמו בדלת. בידיהם אחזו גרזנים וסכינים.

בדרך נס שאינה ברורה עד היום, ברוך ואני לא חשנו בסכנה כמו המבוגרים. אני לא צייצתי ולא הוצאתי הגה מפי. דודה ציפורה כרכה את ידיה סביב ברוך ולחשה לו: "אל תבכה, אל תפחד, אם תבכה הערבים ימצאו אותנו". וברוך לא בכה. ברוך שהיה בן שנתיים בלבד לא הוציא הגה מפיו!

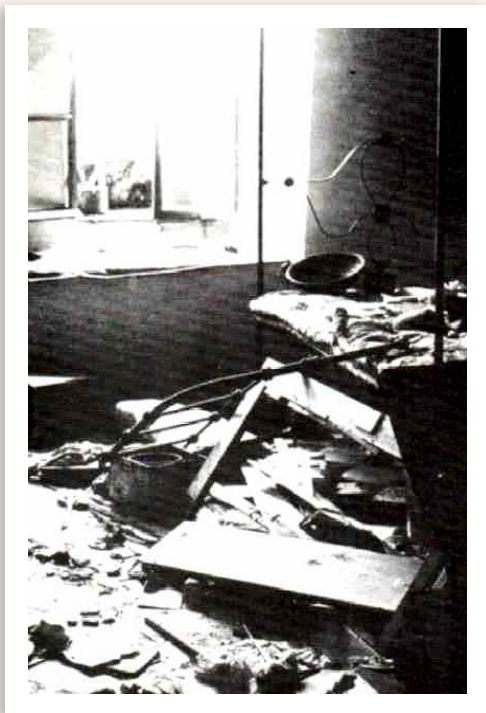
הערבים המשיכו לחבוט ולהלום בדלת בעוז, ובסופו של דבר, הצירים התרופפו וחרקו, והדלת נכנעה. הוסר המחסום בינינו לבינם. כנראה שהדבר הראשון שהם עשו, זה לדקור בסכינים את אבא שניסה להגן בגופו על בני משפחתו. ניתן רק לדמיין את האימה והזוועה שחוותה אמי באותם רגעים. היא יצאה להגן על אבא, אך הערבים התנפלו עליה ופצעו קשות בדקירות סכיניהם. ניראה כי מיד אחר-כך ניסו לחבל ולהרוס כל מה שיש בבית. בפרץ השנאה ולהט הרצח שאחז בהם, הם קרבו לארגז הכביסה שבו הייתי טמונה, והחלו לדקור בפראות את מכסה העץ של הארגז. רק במזל ובחסדי שמיים הם לא פגעו בי. יותר מכך, בלתי נתפסת העובדה שלא בכיתי, לא יבבתי, לא זעקתי... הלא תינוקת בת שבעה שבועות הייתי ובמהומה שנוצרה בחדר, בין שפיכות הדמים וזעקות השבר, קשה לתפוס שנותרתי שקטה. מארגז הכביסה הם עברו הלאה וקיוו לטבוח בעוד קורבנות, הם קלטו את דמותה של ציפורה דרך הווילון ודקרו אותה בבטנה מתחת ללב. מה ראה ברוך? איני יודעת... ייתכן כי עיניו ראו רק את עיניה השקטות של דודתנו מסמנות לו ללא מילים: "ש...ש...תיכף יבואו להציל אותך... אף הגה...". ואולי הוא לא ראה דבר ורק עצם את עיניו כי לבו הקט לא יכול היה להכיל את מימדי הזוועה.

ולפתע, כמו שנכנסו כרוח סערה, כך לפתע פנו לאחור ונסו מהבית, לפני שתפסו את העובדה כי בבית זה נותרו שלושה קורבנות חיים. דודה ציפורה לא התמוטטה, אם כי נפגעה קשה, ואילו אני וברוך, פעוט ותינוקת – לא נשרטנו כהוא זה! מי היה מאמין?...

היה ברור שהם ירצחו את כולנו לולא עלו מהרחוב קולות ירי מן הרובים של החיילים האנגלים. עד אותם רגעים הם נמנעו מלנקוט בהתנגדות גלויה, ורק כשנכנסו לפעולה אקטיבית נסו הערבים מהיישוב. מבחינתי ומבחינת רבים, הרי שהבריטים היו אשמים בטבח לא פחות מהערבים משום שבמשך מספר שעות הם ידעו על המתרחש ולא נקטו בשום עמדה, לא עצרו את הפוגרום האיום ולא מנעו את הרציחות.

לאחר שהערבים ברחו הגיע אמבולנס של "הצלב האדום". יללותיו החרידו את השכונה המדממת והזועקת. ברגעים הראשונים לאחר שנכנסו אנשי ההצלה לביתנו הם גילו שם את גופת אבי השסועה מדקירות, ואת אמי- פצועה, מדממת, וללא הכרה. אחר גילו מאחורי הוילון את דודה ציפורה הפצועה אשר גנחה מכאב. נראה כי חיפשו בבית אחר ניצולים נוספים אך לא ראו אותי ואת ברוך, שעדיין התחבא מאחורי הוילון מכונס באימה. הם החלו להוציא מהבית על אלונקה את דודתי שנפצעה בחזה ואת אמי הפצועה קשה מאוד, ורגע לפני שעזבו לחשה דודתי בכוחותיה הדלים: "רגע...יש פה עוד שני ילדים בבית... אח ואחות... ילד בן שנתיים מאחורי הוילון ותינוקת בתוך ארגז הכביסה..." כשהם הגיעו להוציא אותי מהארגז, הם גילו שאני ישנה. לא הייתה עליי אף שריטה! כנראה ששקעתי עם הכביסה למטה, נרדמתי ולא בכיתי וזה מה שהציל את חיי. אחרי שמצאו אותי ואת ברוך יצאו מהבית. רק גופתו של אבי נותרה במקום, באותו מקום שכמה שעות לפני כן עוד היה בית. את ברוך ואותי העבירו ל"בית שטראוס" שהיה בית רופאים, ואת אמא הפצועה לבית חולים "וולף".

שעות ספורות מאוחר יותר, הערבים שגרו בחברון, נכנסו לבתי ההרוגים, והגדילו במעשי האכזריות המתועבת ובלתי נתפסת - הם אספו את כל ההרוגים וביתרו את הגופות כדי שלא ניתן יהיה לזהות אותן. מסיבה זו כל הגופות נקברו בקבר אחים בחברון.

מראה של בית בחברון לאחר הפוגרום והטבח

ניצול לקיץ של הטבח

בתזכיר ששלח "ועד פליטי חברון" לנציב העליון, נאמר, בין השאר:

"מאות שנים ישבנו בין ישוב מוסלמי, הרב מאתנו עשרות מונים, בשקט ובשלוה... אנו לא הרגזנו מעולם את שכנינו המוסלמים והתאמצנו תמיד לחיות אתם בשלום ובידידות, למרות הפגיעות והעלבונות שמצאנו פעם בפעם. רופא קהילתנו ובית המרקחת שלנו הושיטו להם עזרה. עניי המוסלמים מצאו אצלנו סעד ועזרה ביד נדיבה... בימים האחרונים הרגשנו שינוי לרעה ביחס החברונים אלינו... מבלי כל סיבה ותואנה מצדנו התחילו פרחחים מוסלמים עוד ביום ו', י' באב תרפ"ט (16 באוגוסט 1929), להרגיז אותנו ולאיים עלינו בטבח כללי..."

ההרג

לקול פקודת המנהיגים התפלגו ההמונים הערבים לקבוצות קבוצות ופשטו על בתי היהודים... לתאר את אשר עשו זאבי ערבות פראים אלה בנשים, בילדים, בזקנים מחוסרי הגנה, לא יספיקו עשרות גיליונות. כל פצוע, כל הרוג, כל טבוח וכל אנוסה ומעונה יספרו בשפת הדממה והכאב את אשר עוללו להם...

המושל והשוטרים

כל התועבות הללו נעשו לעיני המושל והמשטרה, שטיילו בחוצות. המושל פירק מבעוד יום את הנשק מהשוטרים, למרות ידיעתו את המצב החמור. לפי הכרתנו, די היה באיום כל שהוא מצד הממשלה, או יריות בודדות, וההמון היה מתפזר. ורק לאחר ששחטו די, שדדו ואנסו, באו הפורעים להתנפל על קצין אנגלי - ירו יריות אחדות וההמון התפזר מיד. ולולא משפחות ערביות אחדות, אשר הגנו על היהודים, לא הייתה נשאר נפש יהודי חיה בחברון. אחר מעשי הרצח והעינויים האלו אספו אותנו בבית הממשלה, מתים וחיים, פצועים וחולים יחד והיינו נתונים במצב סניטרי נורא, בסירחון, בלי מזון ובלי מים די. יחס הפקידים בבית הממשלה, חוץ מהפקיד פאטריטש, היה למטה מכל ביקורת. כך סבלנו ארבעה ימים עד אשר הובילו את שארית הפליטה לירושלים, בעירום ובחוסר כל.

אנו מאשימים

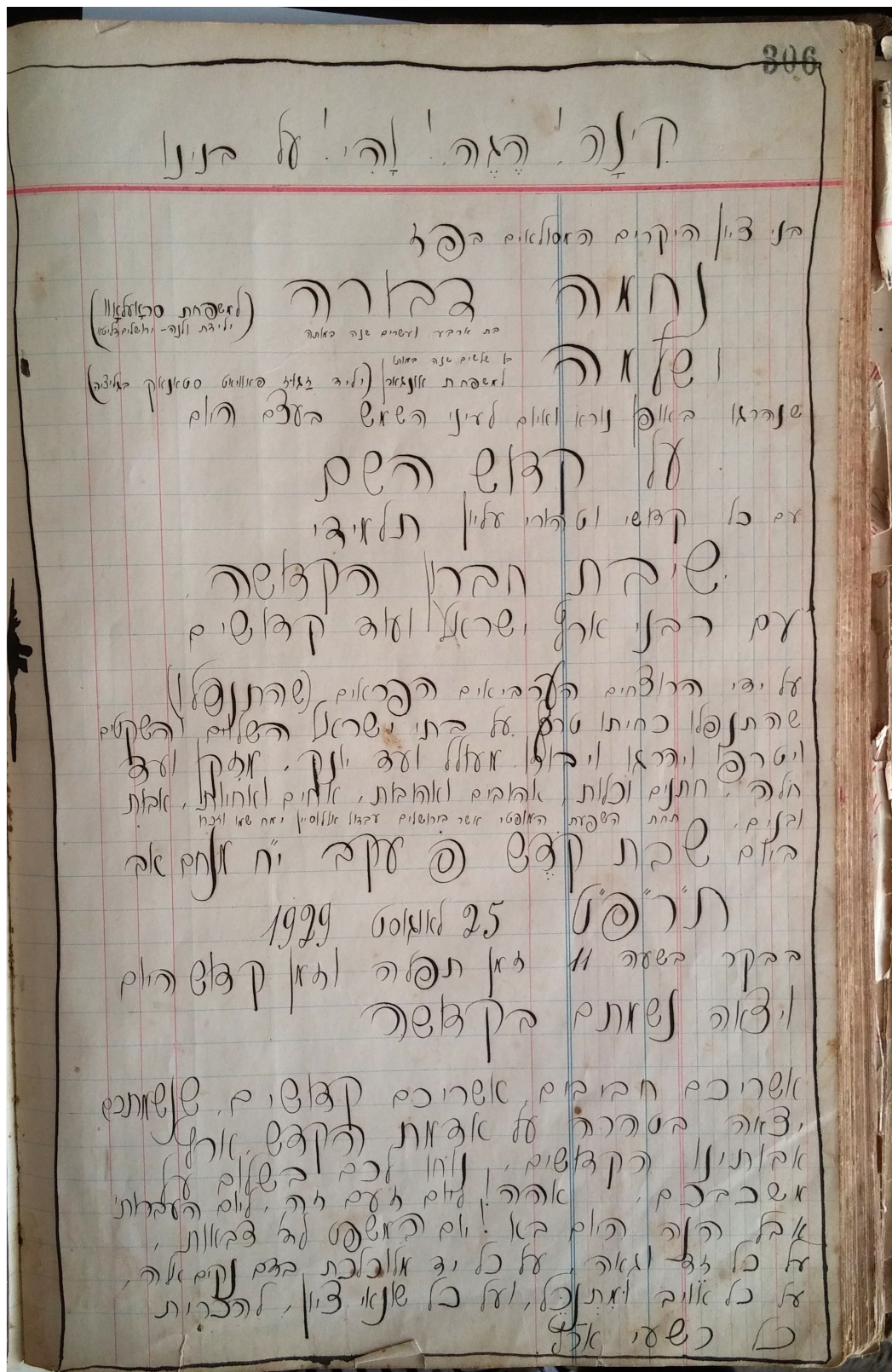
בשם 65 ההרוגים והטבוחים, 58 הפצועים וכמה יתומים ואלמנות שנשארו, ובשם שארית הפליטה השדודה והמעונה, אנו מאשימים:
את הממשלה על שלא מלאה את חובתה ולא הגנה על תושבים שקטים מחוסרי הגנה.
את המושל עבד-אללה קרדוס ואת המפקד קאפוראטו אשר שללו מאתנו כל דרך לבקש עזרה והגנה. רימו אותנו בהבטחות שווא ונתנו אפשרות לרוצחים לרצוח ולשודדים לשדוד.
את המשטרה על שלא מלאה את חובתה והתייחסה אלינו בגסות ובבוז.
את שליחי המופתי והמועצה המוסלמית... שהכריזו על הטבח והתירו את השוד והאונס.
וגם את תושבי חברון (חוץ ממשפחות אחדות) על שלא קמו לעזרת אחים שכנים כמצוות הקוראן ולא הצילו את היושבים איתם לבטח זה מאות בשנים...

מקור: דעת - לימודי יהדות ורוח, פרעות תרפ"ט

היהודים ישבו בחברון מאות בשנים וחיו בשלום עם שכניהם הערבים. אלא שכל זה לא מנע מן הערבים מלהסתער בשבת בבוקר, ה-24 באוגוסט 1929, על בתי היהודים ולהרוג כל מי שנקרה בדרכם. הרצח היה אכזרי וההתעללות בנשים הייתה נוראה. מתוך יישוב שמנה 600 יהודים, נרצחו אותו בוקר בדם קר 67 גברים, נשים וטף ועשרות רבות נפצעו. אותו יום גורשו כל היהודים מחברון, וחזרו אל העיר רק כעבור ארבעים שנה, לאחר מלחמת ששת הימים.

קלדים לזיתון לבן ראייתה צופה ציפורה וסיפורה אל הטבח בחברון שהיא ניצלה ממנו
60 שנה קוצב אבן

קטעי קינה שכתב סבא יחיאל אלאחר שנצטו לו על הטבח בחברון ועל רציחתם של הוריו

[illegible]

תפלה על קבר הקדושים
של התי נחמה בקורה ודולה שלמה אונג

רחוקו של עולם

אני וחיותי בן ישראל עבדך, העני אדם, הקדושת אפניך שמי
עלות בשמות, שמי ויניס תאמת: את התי נחמה בקורה התי עשנים
ואיבד שנה, זאת חתי, סמאה בן שלמים שנה, שכל הנה כפון:
אירקה, הקירה, השכר, שסוד, וציוי דגם על קיר אליהם ארשתם
אורצק ששבעת לאהותיו מימי קדם: זכר לאהבה, איצחק
אישיות דבוק אשר נשבעת להם בך ותגבר עליהם איבה את זרעם
כבוכי השמים, וכל האורץ הולות אשר אמתו אתן לעדכם ונחל
לארץ (שמות אה יג).
וידבר ב' אל אשר אק חלה מזה את וכל העם אשר ויצאת) מארץ מצרים
אל הארץ אשר נשבעתי לאבותי, איצחק, ויעקב לאמר: לעד
את נרה (שמות אה יג)

שלושה, ישראל, אסתר שולמית, סבתא וסבא ושפרה וצור.
קלונה שצולמה ביולנא לאחר השבעה על אלה נחלה

הימים הראשונים לאחר הטבח

דודה ציפורה נשארה לטיפול בבית-חולים ואני וברוך נשארו ב"בית שטראוס". אמא נפטרה לאחר יומיים של מאבק על חייה. בת דודתה, שרה, היא שהגיעה לבית-חולים כדי לזהות את גופתה. אמא נטמנה בהר הזיתים, בחלקת הקדושים, בסמוך לקברו של אליעזר בן-יהודה. דודה רחל-מרים ובתה שרה הגיעו לבית שטראוס ומיד החלו לחפש לי מינקת. איני יודעת לומר כמה זמן הייתי בבית שטראוס, אלא רק שמשם, נלקחתי לבית תינוקות. איתי עוד שמורה תמונה שבה אני מצולמת באותו בית התינוקות, ובתמונה נראית אישה במדי אחות. אינני יודעת אם היא הייתה נזירה וגם לא ידוע לי מי טיפל בי שם. את ברוך לקחו לבית יתומים.

כאשר הגעתי לגיל שמונה-עשרה, דודה ציפורה אמרה לי: "את יודעת שושנה, האישה שהניקה אותך בבית שטראוס רוצה מאוד לפגוש אותך, אני אקח אותך ונלך לפגוש בה". אחר הוסיפה: "ותתלבשי צנוע לשם..." למרות היותי נבוכה הלכתי לפגישה, רציתי לראות את האישה שגם לקחה תפקיד משמעותי בשעות הראשונות לאחר האירוע ששינה את חיי לעד.

עלינו, דודה ציפורה ואני, במדרגות האבן הירושלמיות הצרות, ונכנסנו לתוך אחת הדירות בבניין ישן. מולי ישבה אישה מלאה, שיערה מכוסה כלו במטפחת, שמלה פשוטה עוטפת את גופה. מיד כשהיא הבחינה בי היא קמה, חיבקה אותי והידקה אותי חזק וגם נישקה אותי. שתינו התחלנו לבכות. זו הייתה פגישה מרגשת מאוד. אחר כך הבנתי שהמינקת שלי הייתה אשתו של החלבן ממאה שערים.

ברוקי, אני, דוזה צ'פורה והאלדזות בבית התיונקות בירושלים

בכל תקופת שהותי אצל אמא חיה לא נשלחתי לגן, למרות שכבר הייתי בגיל המתאים. אמא חיה טיפלה בי ובברוך במסירות גדולה ובמרץ של אם צעירה. זו הייתה תקופה טובה עבורנו, תקופה שבה יכולנו לאחות את פצעינו ולהרגיש בטוחים ומוגנים. ביתה של אמא חיה היה תמיד מסודר ונקי, היא דאגה לכל מחסורנו והקפידה להלביש אותנו בבגדים יפים. בכל בוקר הגיע לביתנו סוחר ערבי ולו עז קטנה, ואמא חיה הייתה יוצאת אליו עם סיר וקונה ממנו חלב טרי. גם ילדיה של חיה אהבו אותנו, ובמיוחד זבולון שהקדיש לנו זמן רב, הרים אותנו על ידיו והרבה לשחק עמנו. עבור ברוך, זבולון הפך למעין דמות אב והוא אהב אותנו אהבה עזה עד שזבולון עזב את הארץ.

במשך חמש שנים גדלנו אצל אמא חיה, עד שסבא וסבתא הגיעו מליטא לקחת אותנו. עד לאותו רגע, כפעוטה, באופן טבעי סברתי שאמא חיה היא אמי הביולוגית. כשעברנו לגור אצל סבא וסבתא, ברוך היה כבר בן 7 ואני בת 5.

גם לאחר שעברנו לגור עם סבא וסבתא בתל-אביב, נהגנו בכל קיץ לבקר את אמא חיה, ונשארנו להתארח אצלה במשך שבועיים רצופים. במקביל, אמא חיה הקפידה להגיע לבקר אותנו בתל אביב. אני זוכרת היטב כיצד היא נהנתה לבלות עמנו ימים שלמים בחוף הים של תל-אביב.

ברוך ואני בתקופת שהותנו בבית של אמא חיה, 1931

חתונה של דודה ציפורה

לאחר שנחה דעתה של דודה ציפורה מהתאקלמותנו אצל חיה וינשטוק, היא החליטה שעליה לקיים עוד חובה, לנסוע לוילנה כדי לבקר את הוריה ולספר להם את כל קורותינו. משם היא המשיכה לפולין לביקור במשפחתו של אבי. כל הנסיעה הזו ארכה כשלושה חודשים, ומיד עם חזרתה, בלב מלא געגועים, מיהרה דודה ציפורה לביתה של חיה כדי לראותנו. לאחר שמחת המפגש, אנחנו נשלחנו לשחק ודודה חיה וציפורה ישבו לשחות תה ולשוחח.

"מדי יום כשלא היית פה, הגיע בחור צעיר מהישיבה בחברון כדי לשחק עם הילדים" סיפרה לה חיה. דודה ציפורה הופתעה: "שאלת אותו מיהו ומדוע הוא עושה זאת?" שאלה - "כן" חיה ענתה - "הבחור היה תלמיד ישיבה בחברון והכיר היטב את אחותך ואת בעלה. לאחר הטבח הוא התעניין מה עלה בגורל הילדים, מצא את כתובתנו והחליט להגיע לכאן בכל יום כדי לשחק איתם". דודה ציפורה שהופתעה וגם הוקסמה מן הסיפור החליטה להגיע יום אחד, כדי לפגוש בעצמה את אותו בחור ישיבה. שמו היה מנחם-מנדל שיינין. רק לאחר זמן רב הודתה בפני דודתי ציפורה שזו הייתה אהבה ממבט ראשון. דוד מנחם היה בחור גבוה, נאה ובעל לב רחב, ששבה מיד את לבה. גם הוא נשבה בקסמי דודה ציפורה, כמו שנאמר "לגורל דרכים משלו".

כאשר דודה ציפורה ודוד מנחם החליטו להתחתן, דוד מנחם פנה לרב הישיבה וסיפר לו על תכניתו להינשא לציפורה. הוא ציין שאביה של דודה ציפורה הוא רב מכובד מאוד בוילנה. ראש הישיבה שלח מכתב לקהילה היהודית בוילנה, וקיבל בחזרה מכתב עם שפע של המלצות לנישואי השניים. וכך, לשמחת כל הקרובים, החתונה יצאה אל הפועל.

הייתי בת שנתיים כשדודה ציפורה ודוד מנחם התחתנו. הסתובבתי בשמחה בין האורחים ואכלתי מכל הצלחות, אפשר לומר שהייתי "האטרקציה" של אותה חתונה. מספר חודשים לאחר החתונה הדודים ציפורה ומנחם עברו לתל-אביב. בשנת 1934 כאשר באותו בניין התפנתה דירה, דודה ציפורה החליטה לשכור אותה עבור סבא וסבתא, שכבר תכננו להגיע מוילנה לארץ ישראל ולהתיישב בה.

דודה ציפורה ודוד מנחם לפני

דוד מנחם היה רב מכובד מאוד, מנהל בית-ספר ואחר-כך התמנה כמפקח הראשי של בתי הספר של אגו"י בכל הארץ, וראש ישיבה.

לדודתי ציפורה, לעד שמור מקום חם ואוהב בלבי. היא הייתה אישה רחומה וטובה שאהבה לעזור – לא רק לנו ולסבא וסבתא, אלא גם לאחרים. לאורך כל שנות פעילותה כמורה וכמחנכת היא תרמה תרומה עצומה לכל אותם ילדים. עבורי היא הייתה, כמובן, דמות אימהית שהייתה בזמן הנכון ובמקום הנכון כדי למלא עבורי את הריק, את מקומה של אמא שמעולם לא הכרתי.

הדודה ברכה מאמריקה – פתיחת מעגל

בתקופה שגרנו אצל אמא חיה, דודה ציפורה קיבלה מכתב מפתיע מארה"ב – דודה ברכה, אחותו של אבי, שגרה בפלורידה בארה"ב, כתבה לה שהיא מעוניינת לאמץ אותי ואת אחי. דודה ברכה הייתה נשואה ובמשך שנים רבות לא הצליחה להביא ילדים לעולם. בנוסף להצעה המפתיעה, דודה ברכה כתבה שמצבם הכלכלי מעולה, שהיא ובעלה, ג'ו גריפקין, גרים בבית יפה בעיר קיט ולפרנסתם הם משכירים בתים, כך שאנחנו הילדים נזכה לכל טוב, לחיי רווחה, לאהבה וחמימות ביתית ומשפחתית. דודה ציפורה היססה, היא לא הכירה את דודה ברכה ואת בעלה, ולא רצתה שניסע לארה"ב ונתרחק ממנה. מצד שני היא ידעה שדודה ברכה היא אחות של אבא והקרבה המשפחתית עומדת מעל הכל. דודה ציפורה החליטה לפנות עם המכתב לאפוטרופוס שלנו מהסוכנות היהודית ולהתייעץ באשר להצעה. הם דנו בבקשה ביחד והסכימו שהאימוץ מתקבל על הדעת, אך התנו אותו – הוא יקיים רק במידה וברכה ובעלה יעלו לארץ-ישראל ויגדלו אותנו כאן. למסקנה הזו הגיעו בעקבות המחשבה שההורים שלנו היו חלוצים, ויש להניח שהם היו רוצים שילדיהם יגדלו בארץ. הלא על זאת הם מסרו נפשם, על הרצון לחיות על אדמתנו וזו הייתה כמו צוואתם הרוחנית. במעבר לארה"ב הייתה טמונה מעין סתירה סמויה לאותו ערך עליון שהביא את הוריי לארץ.

לאור מסקנה זו, כתבה ציפורה מכתב ושלחה אותו לדודה ברכה, ובו פרשה את בקשתה לממש את האימוץ באם יעלו לארץ. ג'ו גריפקין, בעלה של ברכה, הסכים להצעה. הוא אמר לאשתו: "אני מוכן למכור הכל, לעזוב את אמריקה, לנסוע לארץ ולאמץ את הילדים של אחיך". הייתה זו דווקא דודתי ברכה שסירבה לקבל על עצמה את התנאי. "השתגעת?" היא אמרה לו. "אתה רוצה לנסוע לגמלים, למדבר, למקום שכלו שממה? אתה רוצה שנאבד את רכושנו ופרנסתנו?"... דודה ברכה שלחה שוב מכתב והתעקשה שאנחנו נעבור לארה"ב, אך ציפורה לא הסכימה ומאחוריה עמדה גם הסוכנות. לאחר מספר חילופי מכתבים, ברכה נעלבה והתרחקה. לשנים ארוכות הקשר עמם נותק.

*

כשהייתי בת תשע-עשרה, החלטתי שכדי שהקשר בין המשפחות יחודש, עליי לכתוב בעצמי מכתב לדודים באמריקה. ביקשתי מדודתי לאה את הכתובת ושלחתי להם מכתב שמסביר שהיום, בגיל

פרק ה'
דף חדש אצל סבא וסבתא
1934

הניסיון הראשון של סבא וסבתא לעלות ארצה – 1928

סבי וסבתי חפצו לעלות ארצה עוד בתקופה שהוריי חיו בחברון. אמי החלה אז לפעול במרץ, כדי לעזור להוריה להגיע. היא שכרה עבורם דירה בחברון ואף שלחה להם את כל האישורים המתאימים. אך תכניתם נכשלה ברגע האמת. בנוסף לילדים יתומים שאותם גידלו בביתם, סבא וסבתא אירחו בביתם גם את חנה צפח, חברתה הטובה של אסתר בתם ושימשו לה כמשפחה. כאשר שמעה חנה שסבי וסבתי עומדים לעזוב את פולין היא מיררה בבכי. "ומה יהיה איתי?" שאלה אותם, "איך אוכל להסתדר כאן לגמרי לבדי?". לבם של סבי וסבתי נכמר עליה והם החליטו לרשום אותה בתעודת הזהות כאחות תאומה של אסתר.

לאחר שכל הניירות סודרו וסבי וסבתי מכרו את כל רכושם, הם הגיעו לנמל וקרבו לרציף האנייה שהייתה אמורה להפליג לארץ המובטחת. הם היו שמונה: סבא וסבתא, ושישה ילדים: שפרה, אסתר והחברה שלה, שולמית, שלמה וישראל. מהרציף הם עלו נרגשים על האנייה, בטוחים שעוד זמן קצר יורם העוגן והאנייה תרחק ללב ים. הם כבר היו על סיפונה של האנייה, כשלפתע התקרב אליהם קצין פולני וביקש לבדוק את האישורים שלהם.

הקצין הסתכל על התעודות ואחר-כך על הבנות, והתעכב בעיניו לבחון את אסתר וחברתה. אחר פסק בתוקף: "אלו אינן תאומות!". באותו רגע, הוא קרע את הניירות וגירש את כל המשפחה חזרה לעיר. כך נאלצו לחזור על עקבותיהם, מאוכזבים, מותשים וללא כל רכוש מלבד סכום כסף מועט ומזוודות הבגדים. פעמים הרהרתי שעיכוב זה היה לטובה שכן עוד היו עלולים למצוא עצמם בטבח בחברון שנה מאוחר יותר.

סבא וסבתא נאלצו להתחיל שוב מאפס: לשכור דירה ולחסוך כסף מחדש לעלייה ארצה. בסופו של דבר, הם הצליחו לעלות לישראל רק בשנת 1934. הפעם הם עלו לארץ רק עם ילדיהם, שולמית ושלמה. הבנות, שפרה ואסתר, עלו כשנה אחר כך, בשנת 1935. שפרה עלתה עם בעלה זרח ושני ילדיהם, ואסתר עלתה בגפה כחלוצה. כאשר נודע לשפרה כי אחותה נחמה נרצחה, היא הייתה בתחילת הריונה ולכן נחמיה בנה נקרא על שם אמי נחמה. בנם של סבא וסבתא, ישראל, לא עלה עמם ונספה בשואה. על גורל בני המשפחה שנספו בשואה, אפרט בהמשך.

המפגש הראשון עם סבא וסבתא

זה היה המסע שלי: מבית אמא ואבא בחברון, דרך ירושלים בביתה של אמא חיה, ומשם לסבא וסבתא לדירה על שפת הים של תל-אביב. הייתי אז רק בת חמש, אך רגשות אותו היום חרוטות בנימי נפשי עד עתה, היום שבו פגשתי לראשונה את סבא וסבתא.

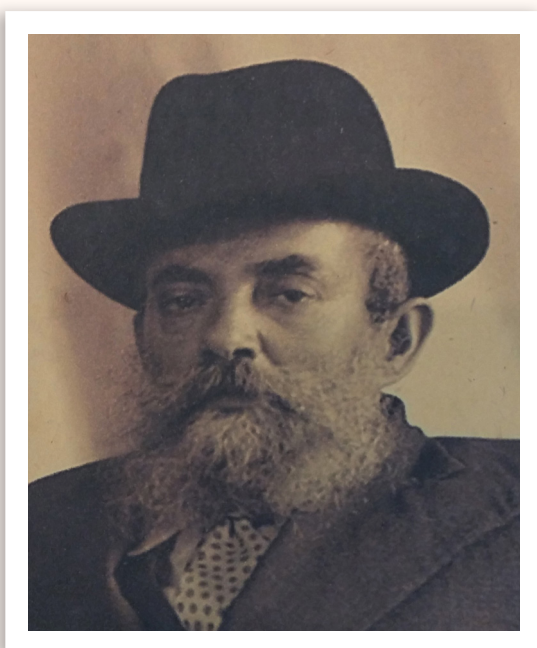
ושבו חוזרת אני בסיפורי לשנת 1934, השנה בה עלו סבא וסבתא לארץ ומטרה אחת לנגד עיניהם: לקחת את ברוך ואותי תחת חסותם, לדאוג לנו ולגדלנו.

כאשר סבי וסבתי הגיעו ארצה, סבתא עוד נקראה בשמה הקודם, עטא-ק״לע. עם התקרבות האוניה לארץ, נגלה הר הכרמל לעיניהם, וביום זה שינה סבי את שמה של סבתי ל-כרמלה.

ביום בו הגיעה דודה ציפורה לביתה של אמא חיה, כדי להכין אותנו למפגש הראשון עם סבא וסבתא, היא נראתה אחוזת התרגשות. היא החזיקה בזרועותיה שמלה צהובה יפה שקנתה במיוחד בשבילי, וחליפה מהודרת עם כובע תואם לברוך. דודתי האהובה עזרה לי ללבוש את השמלה החדשה וסרקה את שיערי ברכות. אחר כך עזרה לברוך להתלבש, להסתרק וחבשה את הכובע לראשו. תוך כדי ההכנות היא סיפרה לנו שסבא וסבתא שלנו הגיעו לישראל, "במיוחד בשבילכם", הדגישה כדי להעצים את חוויית המפגש ולהכיננו לניתוק שיביא עמו, מביתה של אמא חיה, "הם כבר מחכים בקוצר רוח לראותכם". הייתי בת חמש, אבל נראה כי הבנתי שמשהו בחיי עומד להשתנות.

נסענו עם דודה ציפורה לבית משפחת טרכטנברג שהיו קרובי משפחה, ובדירתם בירושלים סבא וסבתא התארחו. לעולם לא אשכח את הפעם הראשונה שבה ראיתי את דמותם. כשנכנסתי לסלון ראיתי איש מבוגר נעים פנים ובעל זקן. לצדו עמדה אישה מבוגרת שהדמעות לא חדלו לזלוג מעיניה. שניהם ניגשו אלינו בצעדים מהוססים, אחר רכנו מעלינו, חיבקו וליטפו אותנו ללא הפסקה. סבתא דיברה באידיש משום שהיא לא ידעה אף מילה בעברית, וסבא דיבר אלינו בעברית ואמר שוב ושוב שהוא מאוד שמח ומתרגש לראות אותנו.

מהרגע הראשון הרגשתי שהם אינם זרים גמורים. האיחוד היה רגע חם ומרגש, גם דודה ציפורה לא הפסיקה לדמוע. סבי וסבתי נתנו לי בובה גדולה ויפה, מתנה שהביאו איתם מוילנה, ולברוך נתנו כינור צעצוע. הייתי אז כה קטנה אבל יכולתי לחוש באהבה ובגעגועים הגדולים שלהם אלינו שפיצו על העובדה שמעולם לא פגשנו אותם לפני כן. גם אני וגם ברוך הרגשנו מיד שאלו סבא וסבתא שלנו שמאוד אוהבים אותנו, אך לא תיארנו לעצמנו ששוב עומד להתחולל שינוי גדול בחיינו.

סבא יחזקאל

"בזכות הילדים האלו"

אמא חיה לא נכחה באותו מפגש ראשון. היום אני מבינה שזו הייתה החלטה משותפת, כדי לא להקשות עליה ועלינו את הפרידה. אמא חיה אמנם נפרדה מאיתנו, אך נשארנו בקשר הדוק איתה ועם משפחתה - ילדיה ונכדיה, לאורך כל השנים. אמא חיה הייתה כמובן בחתונה שלי, היא העריצה את יוסי, בעלי, שהיה דובר הונגרית כמותה. כשאמא חיה חגגה את יום הולדתה ה-80, והילדים והנכדים שלה ערכו לה מסיבה גדולה בנתניה, היא הוזמנה לשאת מילים. גם אנו הוזמנו כמובן לחגיגת הולדת השמונים שלה, הייתי אז נשואה עם שתי הבנות. גם ברוך הגיע עם אשתו ושני ילדיו. בהתרגשות רבה היא אמרה: "חיי שלי לא היו סוגים בשושנים, אבל אתם רואים את הילדים האלו?" ובאותו רגע היא הצביעה עליו ועל ברוך שעמדנו שם עם ילדינו, "בזכות הילדים האלו זכיתי להגיע לגיל שמונים". בעיניי עמדו אז דמעות. הקשר בינינו היה, לאורך כל החיים, חזק וחס, כך שעל-אף הפרידה והמעבר לתל-אביב, תמיד הרגשנו כמו משפחה אחת גדולה ומבורכת והחיים שלנו ושל המשפחה של אמא חיה, היו שלובים זה בזה.

המעבר לתל-אביב

כעבור מספר ימים מאותו מפגש מרגש, עברנו לתל אביב לגור עם סבא וסבתא. עבורנו המעבר היה כמובן חד מאוד וגם עבור סבא וסבתא הכל היה חדש, ובעיקר גידול שני ילדים קטנים בארץ זרה. סבא וסבתא עלו לארץ עם שני ילדיהם, שולמית שהייתה אז בת 17, ושלמה שהיה בן 15. שולמית ושלמה היו אמנם דודינו, אך למעשה, בחיים של ברוך ושלי הם שימשו כאחים בוגרים ונפלאים - הם פינקו אותנו, שיחקו עמנו ודאגו לנו. במהרה הפכנו להיות משפחה חמה, מלוכדת ואוהבת.

דודה שולמית עם ברוך ואיתי. האות שנה טובה לשנת תרצ"ז

פעם אחת סבתא סיפרה לי שבמהלך כל השנה הראשונה שלאחר הטבח בחברון היא הלכה עם מקל, משום שמהרגע שהיא שמעה שבתה וחתנה נרצחו, גבה שח מעוצמת הבשורה הרעה. מאותו יום היא לא יכלה להתיישר ואף רופא לא הצליח לעזור לה. כילדה, ניסיתי להבין את צערה הרב על מות אמי, זו שלא הכרתי ואמרתי לה: "אבל סבתא, הרי היו לך עוד שבעה ילדים". והיא חייכה אליי בעצב ואמרה משפט שמעולם לא שכחתי: "בשבילי כל ילד הוא בן יחיד".

דודה ציפורה שכרה עבור הוריה דירה ברחוב יונה הנביא בתל-אביב ושם גרנו במשך שנים ספורות. לציפורה הייתה דירה בקומה השנייה ואילו אנחנו גרנו בדירה שבקומה הראשונה. הדירה של סבא וסבתא הייתה די מרווחת ובעלת מרפסת גדולה. היא הייתה בנויה מחדר פנימי שדרכו ניתן היה להיכנס

לחדר נוסף. המטבח היה ממוקם בסוף הדירה והייתה לו יציאה נוספת וממנה מספר מדרגות חיצוניות שהובילו לחצר. את המים לרחיצה סבתא חיממה באמצעות תנור עצים וכל מלאכת הבישול נעשתה על הפרימוס והפתיליה. בחדר האורחים עמד שולחן גדול ובצידו שתי ספות. כל אחד מהילדים בבית קיבל את הפינה שלו. באותה תקופה סבא התפרנס מהכנת נערים לקריאת פרשת השבוע ונאום הדרשה בבר-מצוות. הנערים נהגו ללמוד אצלנו בבית וגם להם נמצא מקום שקט בפינת חדר השינה ללימודים. סבא ייסד גם בארץ את בית-

המדרש "תפארת בחורים" ובו לימד מדי ערב בחורים שעבדו ביום ובערב למדו תורה ודרך ארץ. באותו רחוב עברנו שתי דירות עד שהגענו לדירה בה חיינו שנים רבות. דירה זו חלקנו עם דיירי משנה כך שהשירותים היו משותפים.

כרטיס הביקור של סבא

החיים אצל סבא וסבתא היו פשוטים וצנועים.

ברוך ואני קיבלנו פיצויים מהסוכנות היהודית ואלה הועברו לחשבון בבנק 'אנגלו-פלסטינה', אך סבא וסבתא, שהיו אנשי רוח ולא אנשי עסקים, השאירו את הכסף בבנק ורק השתמשו בריבית שעזרה להם לכלכל אותנו. סכום הפיצויים שקיבלנו היה 1,000 לירות. באותה תקופה זה נחשב להון.

על מנת שנסתגל למעבר, בששת השבועות הראשונים לחיינו בתל-אביב, אמא חיה הגיעה אלינו יום יום. היא לנה במלון "הירדן" בתל אביב, ובכל בוקר הגיעה לדירה של סבא וסבתא ונשארה איתנו עד לשעת השינה שלנו. היה זה כדי לרכך את עצמת הניתוק ובהדרגה להרגיל אותנו לשינוי. עם זאת, למרות הרצון הטוב של כולם, השבועות הראשונים לא היו קלים. רציתי לחזור לישון בבית של אמא חיה בירושלים, בעיקר משום שהייתי קשורה אליה ואל ילדיה. על אף שהייתי רק בת 5, הרגשתי שאני עוזבת את מי שהיו לי כמשפחה והולכת לחיות עם אנשים, שלמרות שפע האהבה והסבלנות, הם עדיין, קצת, זרים לי. היה ברור שהזמן יעשה את שלו, הזמן הלא הוא הרופא הכי טוב.

סבא יחיאל וסבתא כרמלה
בשכר רחוב יונה הנביא

כעבור מספר חודשים הגיעה לדירה בתל-אביב, גם דודה אסתר שעלתה מוילנה דרך קיבוץ הכשרה. שנה אחריה הגיעו גם שפרה ובעלה זורח עם שני ילדיהם, נחמיה ואסתר.

דודה שפרה ובתולה זורח

סבתא כרמלה איתי וזא אסתר הבת של דודה שפרה

"ילדי חברון"

למרות השינויים הרבים שנאלצתי לעבור בגיל כה צעיר, גדלתי להיות ילדה שובבה ובטוחה בעצמה, אולי אפילו קצת מניפולטיבית. אני זוכרת שפעם אחת ביקשתי מסבתי שתרשה לי לאכול ממתק והיא סירבה. באותו רגע, מבלי לחשוב פעמיים, אמרתי לה: "אם כך אני אעלה על הגג, אפיל את עצמי ואמות בדיוק כמו אמא שלי". הייתי ילדה, רק בת 9 או 10, ובאופן טבעי השתמשתי בכאב שלי כדי לזכות במה שאני רוצה, אולם מהר מאוד הבנתי עד כמה האמירה הזו אומללה וכמה מכאיבה היא למשפחתי, ומיד התחרטתי עליה. באותה תקופה לא היו פסיכולוגים שיוכלו לדבר איתנו על מה שעברנו, היו פעמים שנפגשנו עם זרים גמורים וסבתא הייתה מציגה אותי, כתינוקת שניצלה מהטבח בחברון. אני וברוך היינו ל"ילדי חברון". באותם מקרים רציתי שהאדמה תבלע אותי. אבל אף פעם לא כעסתי עליה, כבר אז ידעתי שהיא לא אמרה את זה מתוך כוונה לפגוע בי, אלא רק משום כאבה. לזכות אמא חיה ולזכות סבי וסבתי, אני יכולה לומר שמעולם לא הרגשתי כיתומה מסכנה חסרת

ביטחון ואהבה, אך הצלקת מהטבח תמיד ליוותה אותי, וכילדה היה לי קשה לשמוע שאני היתומה
ההיא מהטבח בחברון.

הזמן, כפי שידעו המבוגרים, עשה את שלו, ובהדרגה אך ביציבות, גדלתי בצורה נורמטיבית. למרות
האובדן העצום זכיתי לילדות מאושרת ורגילה, אם כי תמיד ליווה אותי מעין דוק קטן של עצב ואולי
אפילו של געגוע, להורים שלא זכיתי להכיר. בבית-הספר הייתי תמיד תלמידה מצטיינת. על אף
שכולם הכירו את סבי והעריצו אותו כאיש חינוך, ועל אף העובדה שכולם הכירו את סיפורי האיש, אף
פעם לא עשו לי הנחות ולא קיבלתי יחס מועדף.

ברוך ואני אוחזים בספר לזכר נרצחי הטבח

ברוך ואני יחד עם סבא יחיאל וסבתא בראה. מאחורי עומדת דודה שולמית

פרק ו'

אירועים ואנשים חשובים בחיי

סבתא כרמלה

סבתא כרמלה הייתה אישה טובה ואם נהדרת עבור ברוך ועבורי. היא ידעה לבשל מאכלים טעימים ודאגה לכל מחסורנו, ממש אידישע-מאמע אמיתית. בכל בוקר סבתא התעוררה עם הנץ החמה כדי לנקות, לבשל ולהכין את הבית לעוד יום עמוס בפעילות. בימי חמישי היא נהגה לאפות חלות לשבת ולבשל את מאכלי השבת המיוחדים שלה. ביתנו היה מסודר ונקי, אפוף בריחות טובים של מאכלים שהתבשלו על הפתיליה.

הקשר בין סבא יחיאל וסבתא כרמלה היה מיוחד וחס, ממש נוגע ללב. סבתא הייתה מכינה לסבא תה בכל פעם שביקש, אך לה עצמה התעצלה לקום ולהכין. סבא מצא דרך מצוינת לגרום לסבתא לשתות תה בניחותה כשהיה אומר לה: "כרמלה, אני מת לכוס תה...". היא הייתה כמובן רצה להכין לו, מגישה לו והוא היה מחייך ואומר לה: "יופי, עכשיו תשתי את זה..."

סבא יחיאל וסבתא כרמלה

סבתא נהגה בכל יום לחכות לסבא עד שסיים ללמד ב"תפארת בחורים", כדי לקבל את פניו בשובו ולהגיש לו תבשיל חם. גם כאשר השעה התאחרה היא לא נרדמה אלא חיכתה בסבלנות לשובו. כשהייתי בת 12, כבר הבנתי עד כמה היא עובדת קשה. לא אחת אמרתי לה: "סבתא לכי לישון, אני אחכה במקומך לשובו של סבא", אך סבתי חייכה ושלחה אותי לישון. היא אהבה לחכות לו ולא משנה עד כמה הייתה עייפה, ממנהג זה לא חרגה.

ברוך עוזב

בהיותי בת 5 סבי וסבתי רשמו אותי לגן "מוסיה". היו שם שלוש גננות חביבות שהתייחסו אליי בחמימות רבה והעניקו לי את מלוא תשומת לבן. הייתי בגן זה רק שנה אחת, אך הוא זכור לי עד היום כמקום טוב שאהבתי ללכת אליו.

כעשרה בין החלום - מן שנים אלו - הושיבתי לראות ישרתי
 בין שנים, ויש אמרו יא - הן - העצבים של מציאות - הן - הן - הן -
 ואם לא יא - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 שכל הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 מה ש - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 אם יא - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 וכן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 והן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -
 הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן - הן -

ההקצלה בספר למן הילדים

ברוך התחיל ללמוד בבית-הספר הקרוב אך התקשה להשתלב שם. גם בבית לא היה לו קל. ברוך היה ילד שובב שסירב להיכנע למרות, וסבתא, למרות כל מאמציה, לא הצליחה לרסנו. כיום אני מבינה שאף אחד בעצם לא ידע כיצד להתמודד עם ברוך שעדיין כנראה זכר את הוריו. בנפשו נחרטה טראומה שהשאירה צלקות שסירבו להגליד. באיזו דרך שלא נסתכל על זה, ברוך היה עֵד לרצח המחריד של הוריו ומיד אחר כך הוא הועבר לבית יתומים, משם לביתה של חיה ומשם, לאחר חמש שנים, לבית של סבא וסבתא. ברוך טען, לאורך כל השנים, שהוא זוכר את מראה אביו חוזר רכוב על אופנועו לבית בחברון. בניגוד אליי, ברוך קרא לאמנו האומנת, 'חיה' ולא 'אמא חיה' וזה הדבר שמצביע יותר מכל על כך שהוא ידע היטב מה עלה בגורל הוריו ושעמוק בתוכו הוא זכר אותם והמשיך להתגעגע אליהם.

כבר מגיל צעיר מאוד ברוך נהג להגיד "קדיש" על הורינו, שם זה החל כנראה להשפיע על רגשותיו. כעבור מספר חודשים סבתא הבינה שהיא זקוקה לעזרה בחינוכו והוסכם על ידי כל בני המשפחה הקרובים שהיו מעורבים בחינוך, שברוך יעבור לחיות בביתם של דודה ודוד מנחם. הפרידה הנוספת הזו הייתה כמעט בלתי נסבלת עבורי. לא עבר יום שבו לא התגעגעתי אל אחי ותמיד חיכיתי בקוצר רוח לביקוריו.

ציפורה ומנחם גרו אז בחיפה, משום שדוד מנחם התמנה להיות מנהל בית-ספר 'יבנה'. מהר מאוד ברוך הפך להיות כאחד הבנים של דודה ציפורה ודוד מנחם. הוא קרא לדודה ציפורה בשמה אך את דוד מנחם הוא כינה 'אבא'. קשר מיוחד נרקם בין דוד מנחם לבין ברוך. דוד מנחם הצליח לגעת בנפשו ואף לכוון את דרכיו ולמתן אותו. כשאר בני המשפחה שבבית, ברוך ניהל אורח דתי קפדני.

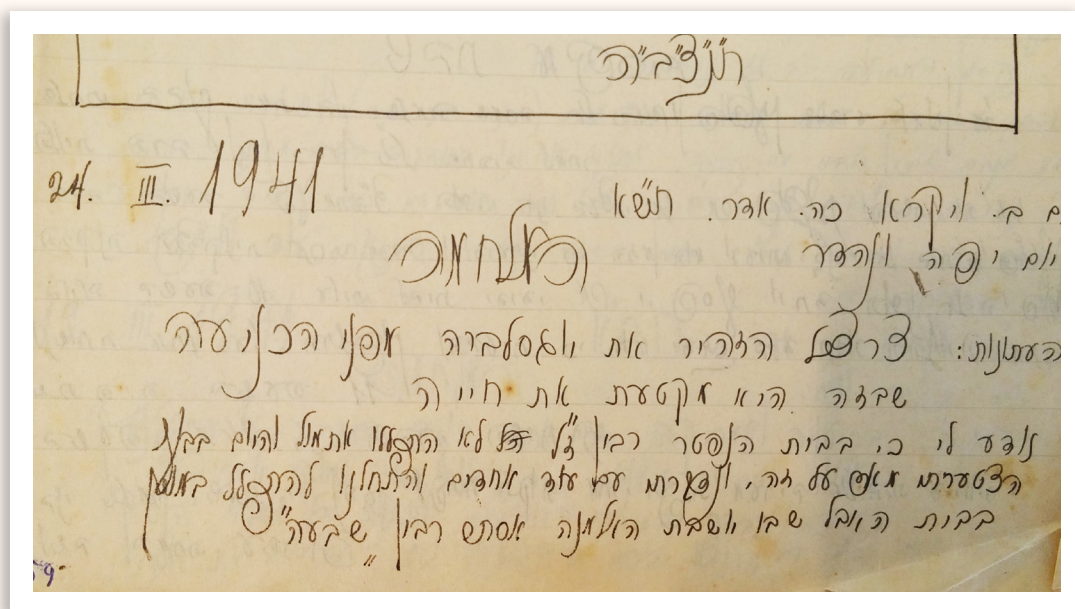
בשנת 1940, בימי מלחמת העולם השנייה, חיפה הופגזה על ידי האיטלקים. דודה ציפורה, שכבר גידלה שני ילדים מלבד ברוך, נבהלה מאוד. היא שכנעה את דוד מנחם לעבור לירושלים והמעבר התרחש מעט לפני שמלאו לברוך 13 שנים. את חגיגת בר-המצווה שלו ברוך חגג בירושלים.

דוד מנחם מנחם אב האחיות שפרה ושולמית והילדים.
משמאל לימי - הבן של ציפורה.
באמצע אסתר - הבת של שפרה.
בקדמת התמונה:
נחמיה הבן של שפרה, מילין אבי ומשמאל ברוך

סבתא כרמלה למחציקה אדתי,
מימין דודה שולמית ואיזה ברק.
בקדמת התמונה דודה ציפורה ובנה אוי
ומימין יושב דודי שלמה.
התמונה באלמה בירושלים

הייומן שניהל סבא יחיאל ובו נרשמו ממשלבותיו אלוות אירועי התקופה

אני לעומת ברוך, שחייו שוב השתנו, המשכתי את שגרת יומי. הלכתי לבית-ספר 'תלפיות', בית-ספר דתי לבנות. בבית-הספר למדנו, בנוסף ללימודים העיוניים, גם שיעורי מלאכה, תזונה וכלכלת בית. הצלחתי בלימודי והייתי אהובה גם על המורים וגם על שאר התלמידות. למרות שהעדפתי לא לדבר על עברי, ההיסטוריה המיוחדת שלי ליוותה אותי לכל מקום, גם לשם. אלו היו הימים שלפני הגעת פליטי השואה, והמקרה שלי נחשב ליוצא דופן, כך שלעתים הרגשתי שעלי להתאמץ יותר כדי להיות ילדה "רגילה", זו הסיבה שהשתדלתי בכל כוחותי להשקיע כדי להיות תלמידה מצטיינת, בזכות כך היו לי חברות ומעמד מכובד. ב'תלפיות' למדתי עד סוף כיתה ח'.

ברוך חוזר לבית סבא וסבתא

כשברוך היה בן ארבע-עשרה, סבי עמד על כך שהוא ילמד מקצוע. סבא האמין בכל מאודו בפתגם "אם אין קמח אין תורה", ולכן ביקש שברוך יחזור מביתם של הדודה ציפורה והדוד מנחם-מנדל לביתנו, בתל-אביב. סבא הבין שבבית הדודים לא יעודדו אותו ללמוד מקצוע אלא יכוונו אותו להשקיע את כל כולו בלימודי התורה. יום אחד סבי אמר לדודה ציפורה: "בתי, אני כבר זקן מאוד ואינני יודע מה יהיה עליי בעוד כמה שנים, ואני דואג מאוד לברוך משום שאני לא רוצה שהוא יהיה סמוך על שולחן חותנו". היו אלה דברים אשר שכנעו את דוד מנחם ודודה ציפורה בצדקת ההחלטה. הפרידה מברוך הייתה קשה להם. דוד מנחם ודודה ציפורה ראו עצמם כהוריו לכל דבר ועניין, אך ברוך, בסתר לבו, שמח משום שהוא הרגיש שאורח החיים החרדי האדוק מידי אינו מדבר אל לבו. באחד ממוצאי השבת, דוד שלמה נסע לירושלים וחזר עם ברוך. ברוך היה אז בן 14.

אף על פי שדוד מנחם הבין והסכים עם החלטת סבי, אני זוכרת שבמשך תקופת מה הוא קצת כעס על סבא, משום שאת הלב קשה לשכנע, דוד מנחם הרגיש כאילו בנו יקירו נלקח ממנו. אבל מהר מאוד כעסו פג והיחסים בין כולם חזרו להיות כתמול שלשום.

חזרתו של ברוך הציפה אותי באושר עז. בתקופה שברוך גדל והתחנך בבית דודי, ציפורה ומנחם, הוא למד בישיבה ואני יכולתי להתראות עמו רק בחופשות. מפני שקיים אורח חיים דתי חרדי הוא לא יכול היה ללכת לצדי ברחוב בהתאם לחינוך שהוא קיבל, שלבנים אסור ללכת ליד בנות. ואני, שכה התגעגעתי אליו ורק חיכיתי לאותן חופשות, הרגשתי שמדובר לפעמים באדם זר ולא באחי בשר מבשרי.

לשמחתי ברגע שברוך חזר לבית סבא, הוא שב להתייחס אליי כפי שכל אח בן 14 מתייחס לאחותו בת ה-12. פתאום גיליתי שיש לי אח גדול! זה היה נפלא שהוא יכול היה ללכת עמי בגאווה ברחוב ואף להחזיק לי את היד, מדי פעם היה מחבק אותי ואפילו נותן לי נשיקה על המצח.

זה היה כאילו ביום בהיר אחד החזירו לי את אחי האוהב ששמר עליי מכל משמר. ההרגשה הנפלאה הזו ליוותה אותי אפילו לעת זקנה, עד יומו האחרון ברוך נהג לקרוא לי בחיבה "אחותי הקטנה".

עם חזרתו לבית סבא וסבתא ברוך התחיל בלימודי ערב בתיכון 'מקס פיין' וביום הוא עבד בבית חרושת "סיג'יבר". סבי נהג לומר לו שהוא יהיה איש כפיים מוכשר בדיוק כפי שאביו היה. מהר מאוד ברוך התאקלם בחייו החדשים בתל-אביב ותוך מספר שבועות רכש חברים רבים גם בעבודה וגם בלימודים. בעקבות חריצותו ופיקחותו ברוך הצליח יפה מאוד בלימודיו ובעבודתו.

קורבנות השואה במשפחתי

מרבית יהודי גליציה נספו בשואה, בעיקר במחנות ההשמדה בלז'יץ וינובסקה. רבבות אחרים מצאו את מותם בקרבת מגוריהם בבורות הירי שהפכו לקברי אחים. אלפים אחרים נשלחו למחנות מרוחקים כדוגמת אושוויץ וסוביבור או שמתו בגטאות ובעבודות הכפייה. גם יהודי ליטא לא נמלטו מגורלם האכזר. רוב מי שלא גורש לערבות סיביר ולרוסיה, בתקופת הכיבוש הרוסי, נידון למוות בגטאות ליטא ובמחנות המוות שאליהם נשלחו ברכבות.

הייתי ילדה כשדודי, ירוחם וישראל, נספו בשואה. אני זוכרת את הדאגה היום-יומית העצומה שליוותה את סבא וסבתא ברגע שהחדשות הנוראיות, בנוגע לגורל יהדות אירופה, התחילו להגיע לישראל. אבל כבד ועצבות נוראית שררה בבית באותן פעמים שהם קיבלו את הבשורה על אחד מילדיהם או מקורביהם שנרצח בשואה.

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, בנם ירוחם היה נשוי ואב לשלושה ילדים. לירוחם הייתה חנות בכפר הסמוך לוילנה. בשנות המלחמה אבד הקשר ולא נודע מה קרה לו. רק לאחר תום המלחמה, כשסבי וסבתי חקרו מה עלה בגורלו, הם הצליחו ליצור קשר עם מספר ניצולים מבני המקום שסיפרו שירוחם ובני משפחתו הובלו עם עוד משפחות יהודיות לוילנה ומשם ל"פונאר" – שם נרצחו מרבית יהודי וילנה.

בן נוסף, ישראל, היה גזבר ומזכיר של הקהילה היהודית. סבתא סיפרה לי שלאחר שלא עלה בידו של ישראל לעלות יחד איתם (בניסיון הראשון לעליה בשנות העשרים), הוא השתקק לעלות לארץ-ישראל, אך בגלל המצב הכלכלי ששרר בארץ, חשש סבי שהוא לא ימצא מקורות פרנסה. רוב הצעירים עבדו בארץ בסלילת כבישים ובעבודת כפיים מפרכת. כאשר המלחמה החלה והרוסים נכנסו לוילנה, בני המשפחה שגרו בארץ-ישראל הצליחו, בדרך לא דרך, לארגן לו אישור (סרטיפיקאט) לעליה, אך הם איחרו את המועד – הרוסים לא נתנו ליהודים ילידי וילנה לצאת מהעיר. ישראל היה באותה תקופה רווק. עם תום המלחמה, שמעו סבי וסבתי, מניצולי שואה שעלו ארצה, שישראל מצא את בחירת לבו בגטו ושם הוא אף התחתן. ישראל נספה בבית-הכנסת שבגטו ביום כיפור, היום הקדוש שבו כל היהודים התכנסו יחד בבית הכנסת כדי לשאת את תפילותיהם לשמיים. הנאצים שחיכו להזדמנות הזו, נעלו את הדלתות ושרפו את בית-הכנסת עד היסוד.

לסבתא הייתה גינה קטנה בחזית הבית שהיא נהגה לטפח באהבה רבה. לאחר המלחמה, הגיע יום אחד פליט מהשואה ובישר לה על מותם של ילדיה, וכל תקוותיה אבדו.

באותו יום היא ירדה לגינה ותלשה את כל הפרחים בקול חנוק מדמעות. "אם הפרחים שלי אינם, גם הפרחים האלו לא יהיו" אמרה, ומאז אותו יום היא לא חזרה לטפח את הגינה.

דודה צפורה ודוד ישראל בתמונה שצולמה ביולי 1907 בפני האולמה

מותו של דודי שלמה

כשהייתי בת 16, דודי שלמה התחתן עם חיה. גם אחרי החתונה הוא המשיך לפנק אותי ואת אחי, ממש כפי שכל אח גדול היה נוהג ואולי אפילו יותר. פעם אחת דוד שלמה נתן לי במתנה נעליים כחולות עם "בומבלך" אדומים. בתקופה ההיא לכולם היו נעליים בצבע שחור או חום, כך שהנעליים שהוא הביא לי היו מיוחדות ויקרות מכל משמר בעיניי. בכל פעם שצעדתי ברחוב, הייתי נעצרת בכל כמה דקות, ומתכופפת כדי לנקות את האבק מהן.

מספר שבועות לאחר החתונה השמחה רבתה, משום שחיה, אשתו של שלמה, נכנסה להריון. כעבור תשעה חודשים נולד להם ילד בריא ושמו יאיר, שנקרא על שם יאיר שטרן מנהיג הלח"י (שלמה היה איש אצ"ל). למרבה הצער והכאב, דודי שלמה, לא זכה לגדל את בנו בכורו, הוא נהרג בתאונת עבודה בפיצוץ פרימוס בבית-חרושת כשהוא רק בן 27. ביום ששלמה נהרג, הייתי במחנה אימונים מטעם הגדנ"ע. נכנסתי הביתה, מיוזעת ועייפה מהמחנה, לבושה במדי הגדנ"ע המלוכלכים, והבחנתי שסבתא אינה כהרגלה במטבח וסבא אף הוא אינו עוסק בענייניו הרגילים. הם ישבו עצובים ושפופים

סביב השולחן שבסלון. גם הדודה רחל-מרים, אחותו של סבי, ששידכה בין דודי שלמה לאשתו חיה, הייתה שם. ראיתי את חיה בוכה ואוחזת את יאיר התינוק בזרועותיה ואת אמה אוחזת בה כדי שלא תתמוטט. לא ידעתי מה קרה, אלא רק הבנתי שאסון גדול התרגש עלינו. אחת השכנות שראתה אותי עומדת בכניסה, מבולבלת וחסרת אונים, ניגשה אליי ובישרה לי את הבשורה המרה.

אלו היו ימים עצובים, אהבתי את שלמה כאח. גם לסבא וסבתא היה קשה להתאושש, זה היה אסון נוסף שפקדם אחרי מה שקרה לאמי, והטרגדיה הגדולה של השואה.

יאיר היה אז רק בן ארבעה חודשים כאשר נהרג אביו. חיה המשיכה לגדלו עד שנישאה בשנית ליונה, חבר טוב של שלמה, שהיה אדם יוצא מהכלל, והוא גידל את יאיר ממש כאילו היה בנו. אולם טרגדיה נוספת נחתה על הבן הקט, וגם את חיה אמו הוא איבד כשהיה בן 9. יונה נשאר לבדו לגדל שלושה ילדים. וכמו תמיד, דודה ציפורה נרתמה למשימה. היא סייעה ליונה למצוא מוסדות נאותים עבור שתי הילדות ואת יאיר, שהיה אז בן תשע, היא אימצה אל ליבה וגידלה אותו כבן. כך יאיר הפך לנער חרדי ושומר על אורח חיים זה לכל אורך חייו.

מאז ומתמיד וגם אחרי נישואי ליוסי, נהגנו להביא את יאיר מבית אמו אלינו, מדי שישי, על מנת שיעשה את השבת עמנו ועם סבתא - אלו היו הפעמים שסבתא ראתה את הילד.

לאחר שיאיר התחתן והפך בעצמו לאב, הוא מונה לתפקיד המכובד של ראש ישיבה. בכל מוצאי שבת יאיר נהג ללמד שיעורי תורה ויונה, אביו החורג, היה מגיע אליו כדי להשתתף בלימוד התורה.

בכל שבת בבוקר לפני שסבא הלך לבית-הכנסת, היה לנו מנהג אהוב - ללמוד ביחד בגמרא את 'בבא מציעא', המסכת האמצעית. סבי ואני היינו קמים בשש בבוקר על מנת שבשעה שמונה הוא יוכל ללכת לבית-הכנסת. שנינו אהבנו והוקרנו את השעתיים האלו שהיו רק שלנו.

בבוקר שבת אחד, כשהייתי כמעט בת 17, ישבתי ללמוד עם סבא כהרגלנו, הגמרא פתוחה על השולחן לפנינו וסבא מפרש לפני את הכתוב. לפתע סבא הניח את ראשו על השולחן. "סבא אתה לא שומע את מה שאני אומרת..." אמרתי לו. סבא סימן לי בידו להמשיך לקרוא. המשכתי לקרוא, אך ראיתי שסבא לא מגיב לשאלותיי. אמרתי לו שוב: "סבא אתה באמת לא שומע אותי..." הפעם סבא לא הגיב בכלל. מבוהלת הרמתי בידי את ראשו ומיד הבחנתי שמשוה לא בסדר בפניו. קראתי לסבתא בבהלה והיא הגיעה אליי בריצה. החלטנו שסבתא תישאר לצד סבא ואני ארוץ לקרוא לרופא שגר בבית סמוך.

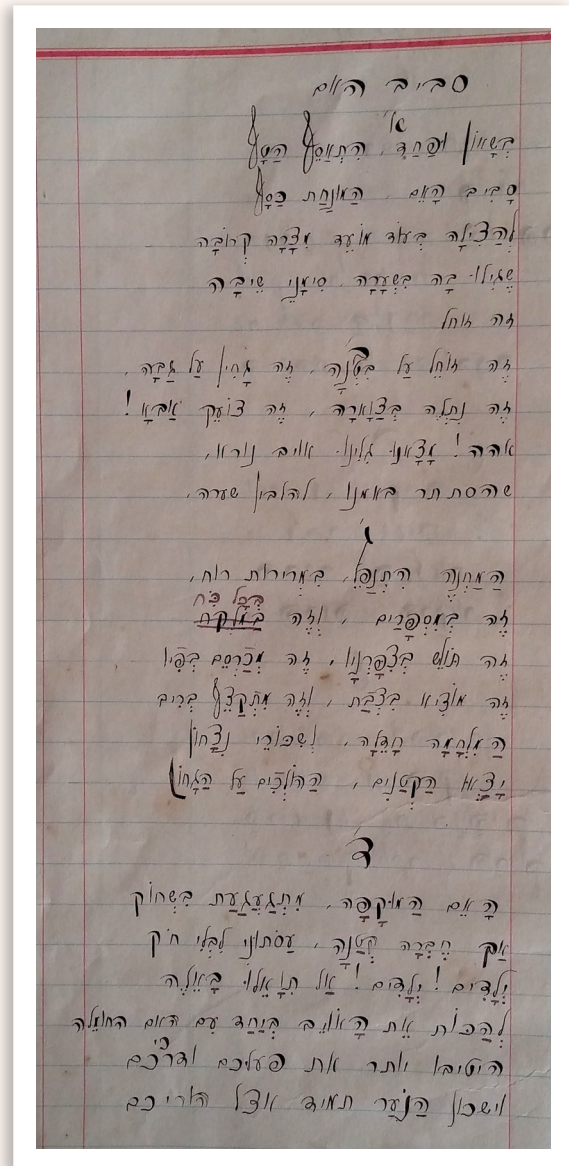
כשהרופא הגיע כבר לא היה הרבה מה לעשות, מיד כשהוא ראה את סבא הוא אמר שמצבו קשה. זה היה אירוע מוחי. סבא שכב במיטתו במשך שלושה ימים, ובכל אותם ימים הכרתו לא שבה אליו. אני שהייתי לצד מיטתו יום ולילה.

ביום הרביעי, בגיל 67 בלבד, סבי נפטר ואני איבדתי את האיש הקרוב אליי שהיה לי כאב, אדם יקר, אהוב ונערץ. זו הייתה עבורי מכה כואבת ואבידה גדולה.

סבי נפטר אחרי המלחמה, בשנת 1946. מותו של דוד שלמה, חצי שנה לפני כן, השפיע עליו קשות וסבא לא חזר לעצמו מאז אותו יום.

כמה חודשים אחרי שנפטר סבי, ביום הולדתי ה-17, סבתא נתנה לי שעון-יד מהודר וסיפרה שסבא הזמין את השעון הזה מהשען כבר לפני חודשים רבים. במשך כל אותם חודשים הוא שילם עליו בתשלומים קטנים. לאחר מותו סבתא המשיכה לשלם את התשלומים עד ליום הולדתי. אלו הם רק חלק מהדברים שמצביעים על מסירותם ואהבתם הגדולה אליי, ואני מעולם לא שכחתי אותם.

מותו של סבי היה אירוע טרגי גם עבור סבתי שאהבה אותו מאוד ואף ידעה הרבה אבדנים בחייה, אך משום שהיא הייתה צריכה לדאוג לי ולאחי, מיד לאחר תקופת האבל, היא התאוששה, נעמדה שוב על רגליה והמשיכה, כתמול שלשום, לדאוג לנו.

שיר לכתב סבא יחיאל

דודתי ודודי - חלק בלתי נפרד ממעגל חיי

גם לאחר מות סבי, המשפחה ובעיקר דודתי - שמבחינתי היו כאחיותי הגדולות לכל דבר, עטפו אותנו בחום ואהבה.

דודה ציפורה, כמובן, המשיכה לדאוג לי והרבתה לבלות עמי, אהבנו להסתובב ביחד ולקנות בגדים. לאחר שסבא נפטר סבתא ואני היינו מתארחות בביתם של דודה ציפורה ודוד מנחם בשבתות ובחגים. מכל הדודות דודה ציפורה הייתה הדודה הכי מיוחדת שלי. היא הייתה אישה אצילה וטובת לב באופן יוצא דופן. שלושה בנים נולדו לדודה ציפורה ודוד מנחם: הבכור, לוי, סופר סת"ם וראש ישיבה. השני, נחום (אשר נקרא על-שם אמי), הוא דיין בבית דין רבני בירושלים. הבן השלישי, יוסף, הוא רבה הראשי של אשדוד.

אני ויוסי יחד עם דודה ציפורה ודוד מנחם לנצל באירוע משפחתי